

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СТРУКТУРА ЛІСОВИХ АНТРОПОГЕННИХ
ЛАНДШАФТІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Geob1-M17
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
за освітньою програмою Географія
Гондобрей Тетяна Сергіївна

Керівник:
Придеткевич С.С., кандидат географічних наук

Рецензент:
Гарбар В.В., кандидат географічних наук

Кам'янець-Подільський – 2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЛІСОВИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я	
1.1 Сутність поняття лісових натуральних та антропогенних ландшафтів...7	
1.2 Поняттєво-термінологічний апарат.....11	
1.3 Історія дослідження антропогенних лісових ландшафтів Хмельницького Придністер'я.....15	
1.4 Методика дослідження.....21	
РОЗДІЛ 2 КЛАСИФІКАЦІЯ ЛІСОВИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ	
2.1 Класифікація лісових антропогенних ландшафтів за ступенем їх антропогенізації.....25	
2.2 Умовно натуральні лісові ландшафти.....28	
2.3 Вторинні лісові ландшафти.....31	
2.4 Лісокультурні ландшафти.....33	
РОЗДІЛ 3 РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІСОВИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я	
3.1 Основні підходи до районування лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.....35	
3.2 Районування лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.....38	
РОЗДІЛ 4 ЛІСОВІ АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	
4.1 Роль екомережі у оптимізації лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.....43	
4.2 Лісові антропогенні ландшафти Хмельницького Придністер'я в структурі екологічної мережі Хмельницької області.....47	

4.3 Екологічна мережа як територіальна основа розвитку екологічного туризму у межах Хмельницького Придністер'я.....	51
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	
Додаток А. Структурно-логічна модель дослідження лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.....	67
Додаток Б. Види стрічкових лісових насаджень	68
Додаток В. Районування лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.....	69
Додаток Г. Районування лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.....	70
Додаток Д. Екомережа Хмельницького Придністер'я.....	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне поширення лісів регіону є результатом впливу природних і антропогенних чинників. Історія заселення Хмельницького Придністер'я призвела до того, що відбулося винищення практично усіх натуральних лісів. Найбільших втрат вони зазнали за останні 150-200 років. Тому натуральних лісів на території дослідження майже не залишилось, всі вони мають антропогенне походження. У натуральному стані лісові ландшафти займали на території Хмельницького Придністер'я близько половини території; тепер їх практично не залишилось. Деталізованих досліджень цього класу антропогенних ландшафтів не так вже і багато.

Окрім того дослідження структури лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я має важливе практичне значення з огляду на локалізацію в межах території дослідження природоохоронних територій.

Нині поряд із традиційним призначенням лісових антропогенних ландшафтів як постачальників деревини все більше значення набувають їхні рекреаційні, водоохоронні, ґрунтозахисні функції. Лісові антропогенні ландшафти стали ефективним фактором підтримування природного стану біосфери, набули незамінного соціального, культурного значення і незалежно від віку та категорій являють для суспільства вагомую екологічну цінність.

Оскільки лісові антропогенні ландшафти є важливим чинником відновлення та оптимізації природного середовища, то доцільно збільшувати кількість лісових ділянок у межах заповідних територій, а особливо при формуванні регіональної екологічної мережі Хмельниччини.

Метою дослідження є встановлення особливостей формування, функціонування та сучасної структури лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я для прогнозування змін та оптимізації їх у майбутньому.

Виходячи з поставленої мети нам необхідно було виконати такі **завдання:**

- розкрити сутність поняття лісових натуральних та лісових антропогенних ландшафтів;
- розглянути історію вивчення лісових антропогенних ландшафтів;
- проаналізувати класифікацію лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я;
- обґрунтувати виокремлення регіональних структур лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я;
- визначити та показати місце лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я у структурі загальної екомережі;
- проаналізувати розвиток екотуризму у межах Хмельницького Придністер'я, що пов'язаний з формуванням екомережі.

Об'єктом дослідження є лісові антропогенні ландшафти.

Предметом дослідження є закономірності формування, функціонування, динаміка, класифікація та оптимізація структури лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.

Методи дослідження: літературний, історичний, картографічний, порівняльний, спостереження, системного аналізу, синтезу, дедукції та індукції, статистичний, математичного моделювання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому що, було розкрито сутність сучасної структури лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я; досліджено регіональні відміни лісових антропогенних ландшафтів; обґрунтовано місце лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я у екомережі Хмельницької області.

Теоретичне та практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при вивченні лісових антропогенних ландшафтів Хмельницької області. Розроблені картосхеми та запропоновані напрями поліпшення структури сучасних лісових антропогенних ландшафтів на основі створення екомережі, зокрема Хмельницького Придністер'я, які можуть використовувати у своїй роботі товариства з охорони природи. Зібрані матеріали можуть використовуватися при викладанні курсів

«Ландшафтознавство», «Антропогенне ландшафтознавство», частково «Фізична географія України» та «Конструктивна географія».

Апробація результатів дослідження. Основні положення наукового дослідження пройшли апробацію на студентській звітній конференції, за підсумками якої буде опублікована стаття.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота викладена на 60 сторінках машинописного тексту та складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 67 найменувань та 5 додатків.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дозволили нам сформуванати такі висновки:

1. Під лісом потрібно розуміти особливе рослинне угруповання, у якому деревні рослини розміщені щільно, є інша рослинність, тваринний світ і мікроорганізми. Усі ці складові частини лісу взаємодіють між собою та певним чином впливають на навколишнє середовище. Характерною особливістю лісу є також високорослість дерев у зрілому віці. Займаючи значну територію земної поверхні, ліси є глобальним акумулятором живої речовини, вони впливають на рівень кисневого та вуглецевого балансу

У ландшафтознавчих дослідженнях ліс розглядається як складова відповідного геокомпоненту (рослинності) або ландшафтного комплексу. Лісовий антропогенний ландшафт (ЛАЛ) – це лісовий геокомплекс, у якому докорінно змінена структура рослинного покриву (відповідно зазнали змін ґрунти, мікроклімат, зволоження, тваринний світ тощо) або він був створений заново (лісокультури).

2. Перші обґрунтовані спроби поділу лісу на типи зроблені лісівниками й ботаніками (А.Ф. Рудзький, Д.М. Кравчинський, С.І. Коржинський та ін.) у другій половині XIX ст. Дослідження структури лісових антропогенних ландшафтів розпочались ще пізніше. Так, з 70-х років XX ст. частково розпочались дослідження структури сучасних антропогенних лісових ландшафтів. Ф.М. Мільков класифікував лісові антропогенні ландшафти, В.С. Давидчук приділяв увагу еволюційним та тривалим багаторічним динамічним станам лісовим ландшафтам, які зазнали впливу антропогенного чинника. Вагомий внесок у дослідження лісових антропогенних ландшафтів зробили Г.Ф. Морозов, В.М. Сукачов, Є.В. Алексєєв, П.С. Погребняк, Д.В. Воробйов, М.А. Голубець, І.Ф. Удра, М.М. Вересін, В.І. Білоус.

Найбільш детальні дослідження структури лісових антропогенних ландшафтів провели проф. Г.І. Денисик та учень його наукової школи В.С. Канський.

3. При аналізі класифікації лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я було встановлено, що за ступенем антропогенізації лісових ландшафтів доцільно виділяти умовно натуральні, похідні та лісокультурні лісові ландшафти.

Умовно-натуральні лісові ландшафти – ліси того ж типу, що й до здійснення вирубки, відновлення котрих відбулося стихійно, частіше вегетативним шляхом, паростками з пнів. Ще й нині це найбільш продуктивні ліси, але вони займають лише 28-32 відсотки площ лісових ландшафтів Хмельницького Придністер'я. Вторинні, або похідні лісові ландшафти у межах Хмельницького Придністер'я формуються на місці корінних шляхом захоплення їх площі після вирубок малопродуктивними і малоцінними породами дерев, які активно ростуть на освітлених лісових ділянках. Лісокультурні ландшафти – ліси, насаджені людиною. Лісокультурні ландшафти Хмельницького Придністер'я належать до типу багаторічних, частково рекультивованих антропогенних комплексів.

Враховуючи усе це, зараз і в найближчому майбутньому матимемо справу не з натуральними і навіть не слабко зміненими, а з типовими антропогенними ландшафтами, найчастіше лісокультурними.

4. За рахунок співставлення фізико-географічного, геоботанічного та лісотипологічного районування Хмельницького Придністер'я було встановлено відміни між регіональними структурами лісових антропогенних ландшафтів з демонстрацією ступеня антропогенізації виділених регіональних структур. Відміни між ними зумовлені особливостями географії лісових масивів, їх структурою, традиціями господарського освоєння і відновлення, структурою деревостанів, наявністю або приуроченістю до інших антропогенних ландшафтів.

Так, в уявно однорідних лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я чітко виділяються дві крайові структури: Подільська, Придністерська і Товтрова та три райони у їх межах: Подільські Товтри, Центральнo-Подільський, Ушицько-Лядовецький.

5. Стан лісового біорізноманіття Хмельницького Придністер'я, обсяги використання його ресурсів не відповідають сучасним вимогам, саме тому основною стратегією стала охорона лісових екосистем та ландшафтів. Вона здійснюється через систему природно-заповідних територій. Оскільки практично всі природно-заповідні території Хмельницького Придністер'я мають острівний локалізований характер, така форма організації охорони лісового біорізноманіття також не є досконалою. Для підвищення ступеня охорони лісового біорізноманіття необхідна подальша оптимізація системи охорони, а саме створення екомережі. Базовим елементом екомережі є природне ядро. На даний час у межах Хмельницького Придністер'я розташувалось 5 ядер: Подільськотовтринське, Городоцьке, Данилівське, Калюське, Дністровське. Екоядро формується на основі унікальних природних ландшафтів, в тому числі і лісових.

Ландшафтознавчий аналіз екомережі Хмельницької області дає змогу зробити висновок, що 40 % її структурних елементів формується на основі лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.

6. Природно-рекреаційний потенціал Хмельницького Придністер'я дозволяє розвивати екологічний туризм. Основними джерелами живлення такої діяльності є біорізноманіття, у нашому випадку, лісове. Таким чином, виникає мотивація збереження довкілля та відродження земель в процесі використання. Саме тому важливим структурним елементом виступає екомережа. Кожний новий елемент екомережі збільшує природно-ресурсний потенціал екотуризму, створює нові передумови розширення маршрутної бази.

Так, уже сьогодні перспективним є створення екологічних маршрутів, на основі екологічних коридорів, а саме: Товтровий, Дністровський, Збручанський, Жванчицький, Смотрицький, Тернавський, Ушицький екомаршрути.

Кожен із них формується на основі елементів екомережі, а саме екоядер, буферних зон, екологічних коридорів, відновлювальних територій та територій природного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев Е.В. Об основных понятиях лесоводственной типологии. / Е.В. Алексеев. – К. : Наука, 1927. – 225 с.
2. Алексеев Е.В. Типы украинского леса. Правобережье./ Е.В. Алексеев – К. : Наука, 1925. – 119 с.
3. Андрієнко Т.Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації. / Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, М.Л. Клестов, О.І. Прядко, Р.Я. Арап / під ред. Т.Л. Андрієнко. – К. : Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
4. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР / [ст. редактор Г.И. Гулюк] – М. : Главное упр. Геод. и картогр. при сов. Мин. СССР, 1978. – 183 с.
5. Атрохин В.Г. Ландшафтное лесоводство / В.Г. Атрохин, В.Я. Курамшин – М. : Экология, 1991. – 176 с.
6. Балковский Б.Е. Матеріали до флори Поділля // Журнал Інституту ботаніки. – 1940. – №29. – С. 28-32.
7. Білик Р.Г. Природно-заповідний фонд Хмельницької області. / Р.Г. Білик – Х. :, 1997. – С. 401-403.
8. Білик Г.І. Рослинність Дністро-Бузького байрачного степу // Ботанічний журнал АН УРСР. – 1948. – Т.4. – С. 56-57.
9. Білоус В.І. Селекція та насінництво дуба. / В.І. Білоус – Черкаси : АН Вища школа України, 1994. – 266 с.
10. Богоцький Д.О. Нові для Поділля рослини / Д.О. Богоцький // Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри. – 1929. – Т.1. – С. 14-1.
11. Ветрова Н.М. Экологическая безопасность рекреационного региона. / Н.М. Ветрова – Симферополь : РИО НАПКС, 2006. – 297 с.
12. Ветрова Н.М. Концептуальні основи розробки стратегії розвитку рекреаційного регіону з врахуванням екологічної складової // Экономика и

управление. – 2005. – №4-5. – С. 87-90.

13. Ветрова Н.М. Системно-целевой и функционально-технический подходы экологического менеджмента для рекреационных территорий // Строительство и техногенная безопасность / Н.М. Ветрова – Симферополь : РИО НАПКС, 2005. – Вып. 12. – С. 129-133.

14. Висоцький Г.М. Курс лісознавства. Наука про лісову пертиненцію / Г.М. Висоцький – Х. :,1929. – 79 с.

15. Воробьев Д.В. Методика лесотипологических исследований / Д.В. Воробьев – К. : Урожай, 1967. – 388 с.

16. Воропай Л.І. Фізико-географічне районування Подільських областей. / Л.І. Воропай, М.С. Кожуріна, М.М. Рибін – Чернівці: Тиса, 1966. – 186 с.

17. Высоцкий Г.Н. Учение о влиянии леса на изменение среды его произрастания и на окружающее пространство. Изд-е 2-е перераб. / Г.Н. Высоцкий – Л. : Гослесбумиздат. – 1950. – 104 с.

18. Гаврилюк В.М. Ліси Хмельниччини та їх народногосподарське значення. / В.М. Гаврилюк В.І. Білоус – Львів : Каменяр, 1974. – 156 с.

19. Геренчук К.І. Природа Хмельницької області. / К.І. Геренчук – Л. : Вища школа, 2010. – 128 с.

20. Геринович В.О. Кам'янецьчина. Природа. / В.О. Геринович – Кам'янець-Подільський, 2007. – 132 с.

21. Генсірук С.А. Лісові ресурси України, їх охорона та використання. / С.А. Генсірук, В.С. Бондар – К. : Наукова думка, 1973. – 526 с.

22. Глядіна М.В. Формування та реалізація регіональної політики розвитку рекреаційної сфери. Автореф. дис. канд. екон. наук. / М.В. Глядіна; НАН України. – Львів, 2006. – 20 с.

23. Голубець М.А. Екосистемологія. / М.А. Голубець – Львів: Поллі, 2000. – 316 с.

24. Голубець М.А. Ретроспектива і перспектива лісової типології. /

М.А. Голубець – Львів : Поллі, 2007. – 78 с.

25. Гордієнко Н.М. Інтродуценти в дібровах Полісся та Лісостепу України. / Н.М. Гордієнко А.О. Бондар М.І. Гордієнко – К. : Урожай, 2001. – 448 с.

26. Горохова З.Н. Ліси лівобережного Придністров'я центральної частини Поділля та шляхи підвищення їх продуктивності. / З.Н. Горохова, Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Матеріали наукової конференції по вивченню та використанню продуктивних сил Поділля. – Львів: Вид-во Льв. у-ту, 1967. – Вип. 2. – С. 23-27.

27. Геоботанічне районування Української РСР. – К. : Наук. думка, 1977. – 302 с.

28. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. / Г.І. Денисик. – Вінниця : Арбат, 1998. – 292 с.

29. Денисик Г.І. Лісополе України. / Г.І. Денисик – Вінниця : Тезис, 2001. – 284 с.

30. Денисик Г.І. Лісові антропогенні ландшафти Поділля. / Г.І. Денисик, В.С. Канський. – Вінниця : Едельвейс, 2011. – 168 с.

31. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля. / Г.І. Денисик – Вінниця : Еко Бізнес Центр, 2008. – 184 с.

32. Ємельянов І.Г. Оцінка біорізноманіття екосистем у контексті оптимізації мережі природно-заповідних територій // Заповідна справа на межі тисячоліть. – Канів, 1999. – 110-127 с.

33. Закон України «Про екологічну мережу України» // ВВР. – 2004. – №45. – С.502.

34. Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України 2000-2015 роки» // ВВР. – 2000. – №47. – С. 405.

35. Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи. / За ред. Шеляг-Сосонка Ю.Р. – К.: Хімджест, 2003. – 248 с.

36. Зелена книга України: Ліси / [Ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко] – К. : Наукова думка, 2002. – 252 с.
37. Злобін Ю.А. Загальна екологія: Навч. посібник. / Ю.А. Злобін, Н.В. Кочубей – Суми, 2003. – 416 с.
38. Изюмский П.П. Лиственные леса УССР. / П. П. Изюмский – Х. : Изд-во Харьковского гос. ун-та, 1978. – 184 с.
39. Канський В.С. Історія розвитку типологічних досліджень лісових антропогенних ландшафтів / В.С. Канський // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2006. – Вип.7. – С. 95-99.
40. Канський В.С. Лісові антропогенні ландшафти Середнього Придністров'я. / В.С. Канський // Середнє Придністров'я [За ред. Г.І Денисика]. – Вінниця : Теза, 2007. – С. 287-290.
41. Кифяк В.Ф. Організація та розвиток міжнародного туризму в Україні (регіональні аспекти): Дис. канд. екон. наук: / В.Ф. Кифяк. – Чернівці, 1997. – 169 с.
42. Кілінська К.Й. Еколого-прогнозна оцінка природно-господарської різноманітності Карпатсько-Подільського регіону України / К.Й. Кілінська – Чернівці: Рута, 2007. – 492 с.
43. Кожевников П.П. Типи лісу та лісової асоціації Поділля. / П.П. Кожевников. – Харків, 1931. – С. 110.
44. Кобеньок Г.В. Збереження біорізноманіття, створення екомережі та інтегроване управління річковими басейнами: Посібник для вчителів і громадських природоохоронних організацій / Г.В. Кобеньок, О.П. Закорко, Г.Б. Марушевський. – К. : Wetlands International Black Sea Programme, 2008. — 200 с.
45. Конвенція про біологічне розмаїття: громадська обізнаність і участь / Відп. ред. Т.В. Тардашук. – К. : Стилос, 1997. – 154 с.
46. Крюденер А.А. Основы классификации типов насаждений. Монография / А.А. Крюденер. – М. : МГУЛ, 2003. – 335 с.
47. Кузнецова Г.А. Флора и растительность Среднего Приднестровья

и возможности использования их в народном хозяйстве / Г.А. Кузнецова – Автореф. дис. – К., 1954. – 15 с.

48. Личков Б. Естественные районы Украины. / Б. Личков – Киев, 1922. – 89 с.

49. Ліси Хмельниччини та їх народногосподарське значення. – Львів : Каменяр, 1974. – 127 с.

50. Мельник В.І. Букові ліси Подільської височини. Монографія. / В.І. Мельник, О.М. Корінько – К. : Фітосоціоцентр, 2005. – 152 с.

51. Мильков Ф.Н. Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. / Ф. Н. Мильков – Воронеж: Изд-во Ворон. Ун-та 1988. – 141 с.

52. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафт. / Ф. Н. Мильков. – М. : Мысль, 1973. – 222 с.

53. Мовчан Я.І. Мережа екологічна / Я.І. Мовчан // Екологічна енциклопедія. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – 416 с.

54. Молчанов А.А. Воздействие антропогенных факторов на лес. / А.А. Молчанов – М. : Наука, 1978. – 139 с.

55. Мороз У.І. Рідкісні рослини Товтровою кряжу Поділля та їх охорона. – В зб. : Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів / У.І. Мороз // Матеріали конференції молодих учених, присвяченої 100-річчю від дня народження В.І. Леніна. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 56-59.

56. Морозов Г.Ф. Учение о лесе. / Г.Ф. Морозов – М. : Госиздат, 1924. – 406 с.

57. Пеулюкявичюс Г.Б. Роль леса в экологической стабилизации ландшафтов. / Г.Б. Паулюкявичюс – М. : Наука, 1989. – 215 с.

58. Погребняк П.С. Основы лесной типологии. / П.С. Погребняк. – К. : Изд-во АН УССР, 1955. – 455 с.

59. Сукачев В.Н. Основы лесной биогеоценологии. / В.Н. Сукачев –

М. : Наука, 1964. – 374 с.

60. Сукачев В.И. Руководство к исследованию типов леса. / В.И. Сукачев – М.–Л. : Гос. изд-во, 1930. – 320 с.

61. Удра И.Ф. Антропогенные лесные экосистемы Украины. – М., 1990. – 140 с.

62. Україна на стародавніх картах / М. Вавричин, Я. Шашкевич, У. Кришталович. – К. : Картографія, 2004. – 208 с.

63. Царик Л. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація) / Л. Царик. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 320 с.

64. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Дубовые леса Подолии / Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Укр. бот. журнал. – 1971. – №4. – С. 512-517.

65. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Ліси України: біорізноманітність та збереження // Укр. ботан. журн. – 2001. – Т.58, №5.

66. Чернилевський К.В. Берека та її відновлення в лісах Кам'янець-Подільського лісгоспзагу / К.В. Чернилевський // Матеріали наукової конференції по вивченню та використанню продуктивних сил Поділля. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – №2. – С. 36-38.

67. Чернявский М.В. Ліси України та збереження їхнього біологічного різноманіття. Охорона пралісів України // Конвенція про біологічне розмаїття; громадська обізнаність; участь. – К. : Стилос, 1997. – С. 75-89.